

DUROVICS ALEX

UTAK ÉS LEHETŐSÉGEK POZSONY ÉS SOPRON LÍCEUMÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE*

WAYS AND POSSIBILITIES IN THE ANALYTICAL COMPARISON OF LYCEA OF BRATISLAVA AND SOPRON. In 1781 Joseph the II' Edict of Tolerance has opened a new age in the life of the protestants' educational system. After its introduction radical alterations took place in these institutions. Guarded by the law these schools started to expand and modernize their higher educational environments. On one hand I would like to briefly summarize these processes until 1849. On the other hand, I wish to present all the information we collected about their students from this period.

Bevezetés

A felsőbb evangélikus intézmények líceumi tanfolyamainak kutatása 2013-ban vette kezdetét az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport munkájának részeként. Kitartó kutatás eredményeként munkatársaimmal együtt gyűjtöttük össze mindazon dokumentumok fényképes másolatait, amelyek Brassó, Eperjes, Késmárk, Lőcse, Nagyszeben, Pozsony, Selmecbánya, Sopron, valamint Szarvas evangélikus iskoláinak felsőbb hallgatóira vonatkozó információt tartalmaznak. Az azóta megindult feldolgozó munka eredményeként előbb Sopron és Eperjes, majd Pozsony és Selmecbánya líceumi tanfolyamainak hallgatói adatbázisát készítettem el.

Tanulmányomban ezen iskolák közül a soproni és a pozsonyi intézmény szerkezetének és az azzal párhuzamosan formálódó diákságának alakulását fogom bemutatni. Mivel e két intézmény sorsa – megfelelően a kor protestáns iskoláinak – saját „személyiségük” által meghatározott úton és módon alakult, diákságuk vizsgálatát egy olyan közösnek mondható ponttól kellett indítanom, amely jelentős mérföldkövet jelentett az evangélikus oktatás történetében. II. József uralkodásától, az 1791. évi 26. tc. megszületésén át számos kiemelten fontos dátum közül lehetett volna választani. Az egyetemes, tisztább kép érdekében döntésem végül a több szempontból is jelképes 1806-os évre esett. Ez a II. Ratio Educationis kiadása és az állami tantervek által serkentett, első jelentősebb, evangélikus oktatás egységesítését célzó törekvés (*Systema rei scholasticae*

* Készült az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport támogatásával (213TKI738). A tanulmány a szerző egy korábbi a „Reformáció és peregrináció” című konferencián 2016. október 13-án tartott előadásának írott, javított változata.

evangelicorum A. C. in Hungaria megjelenése) kezdődátumaként egyaránt ideális válasznak tűnt. A források szemszögéből is szerencsésebbnek mutatkozott ez a fajta korszakolás. Kivált Sopron esetében, ahol az iskolai anyakönyvek adattartalma a korábbi időszakokra nézve igencsak hiányos képet mutat, így azok egybevetése Pozsonnyal az eredmények jelentős torzulásával járt volna.

A kibontakozás kezdetei

A korábbi időszakokban az egyes protestáns iskolák fejlődése igencsak eltérő képet mutatott, míg oktatásuk színvonalát általános hanyatlás jellemezte a 18. század második felének végéig. Fejlődésükre egy, a század végére beköszöntött kedvezőbb politikai környezet közepette nyílt lehetőség. Előbb II. József 1781-es türelmi rendelete nyitotta meg az utat a protestánsgyülekezetek számára, hogy iskoláikat a korábbi időszakoktól eltérő szabadabb formában szervezhessék, majd az 1791. évi 26. tc. már törvényi formában kodifikálta az addig csak uralkodói rendeletben biztosított jogaikat. A következő század első felében a törvényi védelem sokáig jelentett hathatós védekezési eszközt minden oktatásukat érintő állami kezdeményezés ellen.¹ Az állam részéről, ha voltak is kisebb győzelmek, azok jobbra a bürokratikus rendelkezések és a protestáns iskolákra rótt jelentési kötelezettségek körét a legtöbb esetben nemigen haladták meg.² Ilyen körülmények között láttak hozzá az evangélikus gyülekezetek iskoláik rendszerének reformjához, amely tevékenységükben serkentően hatott rájuk az 1777-ben kiadott első, majd 1806-ban megjelent II. Ratio Educationis.³ Lehetőségeiket azonban – mint azt látni fogjuk – sok tényező együttesen befolyásolta.

A líceumi tanfolyam létrejötte Sopronban

A soproni evangélikusok gimnáziuma már a 16. századtól kezdve egyike volt a Magyar Királyság jelentősebb evangélikus oktatási intézményeinek.⁴ Időszakunk előtt története sok esetben osztozott a többi hasonló protestáns intézmény sorsával. A filozófia, teológia tárgykörébe tartozó tudományok oktatása falai között gyakori háborgatások, vizsgálatok közepette, bujtatott formában zajlott. Sok esetben pedig ezek megmaradását – különösen a 18. században – csupán megtűrt formában, többnyire előkelő támogatók segítségével, de már mindinkább enyhülő viszonyok közepette sikerült megőriznie.⁵

¹ *A magyar nevelés története*, szerk. HORVÁTH Márton, Budapest, 1988, I, 301.

² FELHŐ Ibolya, VÖRÖS Antal, *A helytartótanácsi levéltár*, Budapest, 1961, 268–269.

³ KORNIS Gyula, *A magyar művelődés eszményei 1777–1848*, Budapest, 1927, I, 315.

⁴ MÜLLNER Mátyás, *A soproni ev. főtanoda története*, Sopron, 1857, 15.

⁵ FINÁNCZY Ernő, *A magyarországi Közoktatás történet Mária Terézia korában*, Budapest, 1899, 203.

Ha Sopron szabadkirályi városa a korszakban túl is jutott 18. századi fénypontján, még mindig a nyugat-dunántúli városok jelentősebbjei közt foglalt helyet. A rajta áthaladó kereskedelmi útvonalak mellett pedig gazdasági, politikai és szellemi életének alakulását döntően befolyásolta Bécs és Pozsony városainak közelsége.⁶

Evangélikus gimnáziumának témánk szempontjából fontos első nagyszabású reformterve – a kedvezőbb politikai viszonyok közepette – 1785-ben született meg. Kidolgozását egy külön erre a célra létrehozott iskolai bizottság valósította meg.⁷ Munkájuk eredménye jól illeszkedett a korszak többi hasonló intézményének tantervéhez, amennyiben azok az állami beavatkozás elkerülésének reményében igyekeztek az első 1777-es *Ratio Educationis* elképzeléseihez igazodni.⁸ Magának a tervezetnek témánk szempontjából leglényegesebb eleme – sok más egyéb mellett – az átszervezés volt, amely a felső két osztálynak (*prima et secunda*) újjáformálását célozta. Ez alapján egy három tanfolyamból álló szervezet keretében, szakrendszer megvalósításával, a három szaktanár – nem célzottan akadémiai szinten – oktatta volna a bölcsészet, jog és teológia tárgykörébe tartozó tudományokat.⁹ A szervezési munka azonban nehézkesen haladt, ami az iskola szűkös anyagi helyzetére, a megfelelő oktatói gárda hiányára vezethető vissza. Mindezek fényében érthető, hogy az új szervezet első formájában nem volt hosszú életű.¹⁰

Személyi változásokat követően a felsőbb osztályok szükséges szerkezeti reformjának kérdése már 1786-ban felmerült, azonban megváltoztatására csak 1788-ban nyílt lehetőség. A módosított tervezet megvalósítása során nem csupán a képzési idő növelésére került sor, de az oktatott tudományok körét is kiszélesítették. Így amellett, hogy az intézmény frissen létrehozott líceumi tanfolyamában egy-egy osztály elvégzését másfél évre bővítették, az oktatott tárgyak körét 31-re emelték.¹¹ Utóbbi – mint az később a színvonal romlásában meg is mutatkozott – különösen annak fényében volt hibás döntés, hogy az alsóbb osztályok átszervezése nem szolgálta az új tanfolyamok által támasztott követelmények kielégítését. Ennek hiányában az osztályok diáksága nem rendelkezhetett mindazokkal a szükséges ismeretekkel, amelyek a felsőbb tanfolyamok elvégzését sikeresen megalapozták volna.¹²

A hibás elképzelések így hamar megmutakoztak a gyakorlatban. Az intézmény oktatási színvonala látványosan zuhant, minek tényére 1789 márciusában az egyházközség Sopronban tartott gyűlése során a kerületi felügyelő, a soproni konvent elnöke, Hrabovszky Sámuel szuperintendenssel egyetértésben hívták fel az iskola oktatóinak

⁶ NÉMETH Ildikó, *Sopron középfokú és középszintű iskolái a XIX. században*, Sopron, 2005, 31.

⁷ MÜLLNER, i. m., 83.

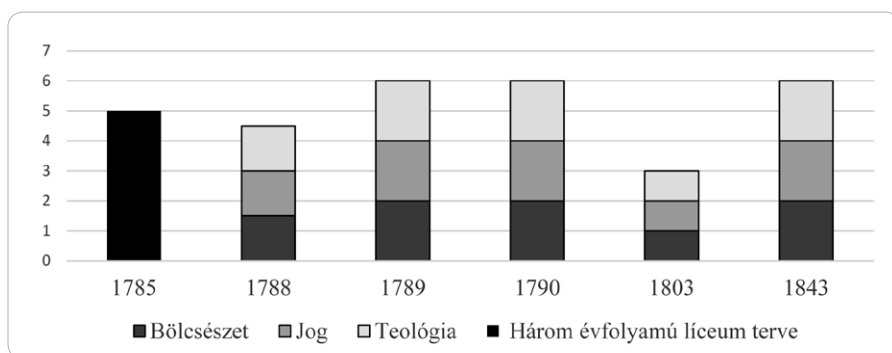
⁸ KORNIS, i. m., 338.

⁹ GYÖRFFY Sándor, *A soproni líceum*, Budapest, 1986, 53.

¹⁰ MÜLLNER, i. m., 83.,

¹¹ *Uo.*, 85–86.

¹² *Uo.*, 86.

1. ábra. A soproni „gymnasium” líceumának szerkezeti változása az egyes tervezetek alapján

figyelmét.¹³ Bár a gyűlés számos ajánlást megfogalmazott, ezek közül csak néhányat, így a korábban Jénában tanult Raics Péter oktatónak való meghívását tudták elfogadtatni. Azonban ennek elképzelései is – mint utóbb kiderült – messzemenően meghaladták az iskola lehetőségeit. Mivel Raics az intézmény hírnevének növelésére törekedett, elérte, hogy annak tanfolyamát 1789-ben 6 évre bővítsék. Hibás elképzelése hamar megmutatkozott, mivel az alsóbb osztályok megmaradt hiányos szervezettsége miatt esély sem volt arra, hogy oktatás színvonalán javítsanak.¹⁴

Az iskolai oktatás helyzetét csak tovább súlyosbította a rákövetkező évben megvalósított tantervi bővítés, amelyet Stanislaides Dániel *conrector* dolgozott ki. Az új tanterv alapján a líceumi tanfolyamon belül már 54 tantárgy oktatására került sor, és további 10-re magánelőadások szerveződtek.¹⁵ A reformok elhibázottsága hamar megmutatkozott, és nyilvánvalóvá vált, hogy annak kitervelői túlvállalták magukat. Az új rend nem csak az iskola diákságával, de annak oktatóival szemben is teljesíthetetlen elvárásokat támasztott. Az sem szolgálta az oktatás minőségének javulását, hogy a korábbi időszakoktól eltérően, 1794-től az iskolában ismét osztályrendszer szerint folyt a tanítás,¹⁶ ami az említett tanterv miatt egyben a „polymathia” megjelenését is jelenthette. Az általam Szelényi Ödöntől kölcsönzött fogalom értelmében feltételezhetjük, hogy az egyes tanárok annyi tudomány oktatását látták el, amelyet három egyetemi fakultás is nehezen valósított volna meg.¹⁷

Ismételt személyzeti és ezzel együtt járó szemléletbeli változások kellettek ahhoz, hogy a líceum oktatási rendszere megváltozzon. Erre 1803-ban Kralovánshy Endre – korábbi eperjesi *rector* – meghívásával nyílt lehetőség. Vezetésével nem csupán az oktatott tárgyak racionalizálására, redukciójára került sor (18-raszállították le), hanem

¹³ GYÖRFFY, *i. m.*, 55.

¹⁴ MÜLLNER, *i. m.*, 87–88.

¹⁵ GYÖRFFY, *i. m.*, 55.

¹⁶ MÜLLNER, *i. m.*, 89.

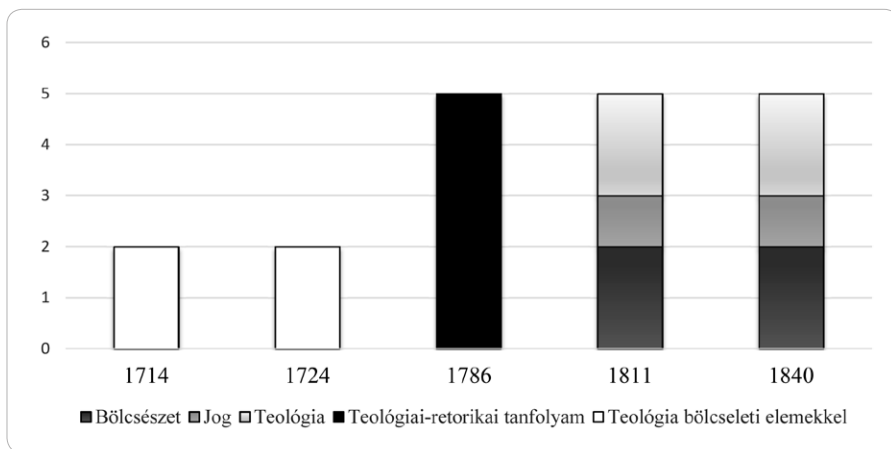
¹⁷ SZELÉNYI Ödön, *A magyar ev. iskolák története a reformációtól napjainkig*, Pozsony, 1917, 74.

megvalósították a líceumi osztályok hosszabb távon is működőképes szerkezeti korrekcióját is. Ennek során egyrészt a retorikai osztályt a gimnáziumhoz csatolták, az iskola egymásra épülő bölcsészeti, jogi és teológiai képzését hároméves tanfolyamra szorították.¹⁸ A rendszer valóban hosszú életűnek bizonyult, hiszen a – Schedius-féle tantervet elutasító – gimnázium kisebb változtatásokkal, ebben a rendszerben egészen a zayugróci tanterv 1843-as bevezetéséig működött.

A líceumi tanfolyam létrejötte Pozsonyban

A modern líceummá válás első hajtásai, akárcsak a soproni, úgy a pozsonyi intézmény esetében is messze megelőzték korszakunkat. Elég csak a Bél Mátyás, illetve Beer Frigyes rektorsága alatt megvalósult újításokra utalnunk.¹⁹ Az általuk megvalósított tanrendszerek még eredendően természetesnek vették, ha a „*gymnasium illustre*” képzése a külföldi tanulmányokra csupán előkészíti az ifjúságot.

Fontos kiemelnünk, hogy a többi evangélikus iskolával szemben a pozsonyi gimnáziumnak jelentős előnyt jelentett az az 1734-es uralkodói engedély, amely helyben hagyta az addigi oktatási gyakorlatot, ezzel megnyitva az utat felsőbb tárgyak háborítatlan oktatására az intézmény falai között.²⁰ Az iskola esetében a háborítatlan fejlődés le-

2. ábra. A pozsonyi „gymnasium illustre” felső líceumi tanfolyamának szerkezeti változása 1811-től

¹⁸ GYÖRFFY, *i. m.*, 68.

¹⁹ PAYR Sándor, *A pietismus paedagogikája: Spener, Francke és a magyar pietista nevelők*, Pozsony, 1908, 101–102.

²⁰ MARKUSOVSKY Sámuel, *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története*, Pozsony, 1896, 260.

hetősége jobban biztosított volt. Ennek ellenére komolyabb átszervezésekre neves rektorok után, annak 18. század második felét jellemző hanyatlását követően – akárcsak Sopron esetében, összhangban a már említett országos szintű politikai változásokkal – csak az 1780-as éveket követően nyílt szélesebb körben lehetőség.

Noha az iskola tanárai mérlegelték a *Ratio* által megkövetelt átszervezések lehetőségét, azok megvalósítására már finansziális okokból sem tehettek kísérletet. Iskolai szervezetük módosítására végül azok a külföldi tanulmányokat is korlátozó – elsősorban bürokratikus – tilalmak vezették a pozsonyi evangélikusokat, amelyek Mária Terézia²¹ és II. József uralkodása alatt születtek. Mivel ezek az intézkedések a szükséges, képzett lelkészek hiányával fenyegettek, előbb 1784-ben, majd 1785-ben tanácskozások zajlottak.²² Az ezek alapján megvalósult reform során egy fővel bővítették a felsőbb osztályokban tanítók létszámát, hogy az új tanerővel a felsőbb osztályokban oktató *rector* és *conrector* terheltségét csökkentsék, ezzel is javítva az oktatás minőségét.²³ A reform azonban a felsőbb osztályok szerkezetét is érintette. Az 1786-ban elfogadott és 1787-től alkalmazott rend szerint az iskola felső teológiai-retorikai tanfolyamán az első, legfelső osztályban teológiai, a másodikban pedig retorikai tanfolyam működött, mely utóbbiba beletartoztak a filozófia tárgykörébe tartozó stúdiumok is.²⁴

Témánk szempontjából ez volt az első fontos változása az iskola tanügyi szerkezetének, amely hasonlatosan elődeihez, hosszú ideig változatlanul érvényben maradt. A két évfolyam tárgyai ezekből az időkből még nem választhatók el élesen egymástól, a forrásokban és oktatók szerint sem oszlottak – a mai szakrendszer szerint – szét.²⁵ Előbbi azt jelentette, hogy a gimnázium tanterve szerint a felsőbb tanfolyamon már az első évben sorkerült teológiai és filozófiai alapismereteket megalapozó stúdiumok oktatására. Mindenesetre új szerkezetével a gimnázium már ekkor akadémiai jelleget öltött, mely formában azután egészen az 1810-es évekig működött.²⁶

Pozsony esetében is – más evangélikus iskolákhoz hasonlóan – jellemző, hogy lehetőségeikhez mérten igyekeztek megfelelni az első *Ratio* előírásainak, legalábbis ami annak tantervi elemeit és oktatott tárgyait illeti. Így az iskolában 1787-ben bevezetett új tanterv a *Rationak* is megfelelően utat engedett a reáliáknak a régi klasszikusok mellett, amely törekvés a későbbi tantervek alapján tendenciává vált. Ezt annál könnyebben megtehették, mivel a korszakban a későbbiek folyamán is mindinkább a német filantropista irányzat diadalmaskodott a tantervekben.²⁷

²¹ BUCSAY Mihály, *A protestantizmus története Magyarországon, 1521–1945*, Budapest, 1985, 168.

²² MARKUSOVSKY, *i. m.*, 300.

²³ *Uo.*, 302.

²⁴ *Uo.*, 372.

²⁵ MARKUSOVSKY, *i. m.*, 378.

²⁶ *Uo.*, 373.

²⁷ KORNIS, *i. m.*, 338.

Pozsony esetében a líceumi tanfolyam létrejöttében igen nagy szerepe volt annak az 1806. november 18-án kelt helytartótanácsi rendeletnek, amely utasította többek között a pozsonyi iskolát, hogy egy teológia fakultást létesítsen.²⁸ Az iskola a döntést az egyetemes gyűlésre ruházta, mely azonban csak 1809-ben tudott foglalkozni a kérdéssel. A devalváció és a személyi változások rövid időre megakasztották az átszervezés lehetőségét, de 1811-ben végül megvalósították az intézmény felső tagozatának Schedius Lajos tervezetének megfelelő átszervezését. Ezzel a pozsonyi evangélikusok felső iskolája már szervezetét tekintve is igazi líceummá vált.²⁹

A 2. ábrán ennek a rendszernek a felosztását is láthatjuk. Kétéves bölcséleti kurzust követően egyéves jogi kurzus következett, amelyet kétéves teológiai kurzus zárt. Pozsonyban sosem törekedtek teljes jogi tanfolyam megvalósítására, vagyis jogi fakultás felállítására. Ilyet egyébként az evangélikus iskolák közül csak az eperjesi kollégium és a késmárki líceum biztosított.³⁰ Pozsony esetében az egyéves jogi kurzus célja csupán az volt, hogy előkészítse azon közigazgatási pályára készülő diákok képzését, akik később tanulmányaikat további egyéves királyi jogakadémiai képzést követően fejezhették be. A jogi ismeretek biztosítása azonban a teológiai pályára készülőknél számára is hasznos volt, hiszen szükséges ismereteket nyújtott azok későbbi teológiai tanulmányaihoz is. Fontos kiemelnünk azonban, hogy a tárgyak oktatása Pozsony esetében csak 1817-től folyt szakrendszer szerint.³¹ A líceum Schedius tantervén 1824-ben hajtott végre kisebb kiigazítást azzal, hogy abban nagyobb hangsúlyt fektetett a humán- és reáltantárgyak közti egyensúly megteremtésére.³²

Az egységesülés felé, a zayugróci tanterv

Mint azt a két líceum szerkezeti változásának bemutatása során láthattuk, az egyes evangélikus iskolák felső tanfolyamának kialakulása igencsak eltérő utat járt be. Bár a magyarországi evangélikus iskolák részéről a Schedius Lajos által megalkotott tanrend képviselte az első egységesülés irányába mutató kísérletet, azonban annak bevezetésére nem került sor mindenhol – így például Sopronban sem – egységesen.³³

Egységes alkalmazása kapcsán hatástalan maradt az egyetemes gyűlés által 1811-ben hivatalvesztést kilátásba helyező fenyegetés is mindazon oktatók számára, akik megtagadják az ahhoz való igazodást.³⁴ Általános bevezetésének kudarca mellett az idő

²⁸ Evangélikus Országos Levéltár (EOL) Budapest., V. 110. e. *Mandata Regia Annorum 1780–1837 kir. rendeletek rövid kivonatai*, 259.

²⁹ MARKUSOVSKY, *i. m.*, 411., 418.

³⁰ HORVÁTH, *i. m.*, 296.

³¹ MARKUSOVSKY, *i. m.*, 418–419.

³² HORVÁTH, *i. m.*, 305.

³³ KORNIS, *i. m.*, 316.

³⁴ SZELÉNYI Ödön, *A magyarországi ev. középiskolák tantervének történetéhez*, Theologiai Szaklap, 13(1915), 147.

haladtával hiányosságai is mindinkább megmutatkoztak, s az 1836-ban tartott egyetemes gyűlés során felmerült és 1840-re végrehajtott megváltoztatásával sem lehetett már kielégíteni a korszak követelményeit.³⁵

Fontos kiemelnünk, hogy az evangélikusok „útkeresése” során iskoláik tanárai mindvégig kiálltak líceumuk egyéves jogi tanfolyama mellett. Céljuk az volt, hogy a hagyományosnak vehető kétéves jogi képzéssel szemben megvédjék saját, a királyi jogakadémiák rendszeréhez jobban illeszkedő, azt jobban figyelembevevő rendszerüket. Állásfoglalásuk szerint – amelyet még 1840 márciusában egyházi konventjükhöz is eljuttattak – mind szellemi, mind pedig megfelelő anyagi lehetőségek hiányában a meglévő Schedius-féle tantervvel sem biztosítható a diákság számára a szükséges ismeretek hatékony átadása.³⁶

Oktatóinak érdeme, hogy az oktatási rendszer kritikájához hasonlatosan, annak reformja kidolgozásában is jelentősebb részt vállalt a pozsonyi iskola, mikor 1840-ben nagyobb fokú revíziós munkálatok kezdődtek meg. Az 1840. szeptember 10-én hivatalba lépett új egyetemes felügyelő, gr. Zay Károly vezetése alatt 1841. július 20-án gyűltek össze Zayugrócon az evangélikus iskolák legjelesebb tanárai. Tárgyalásaik alkalmával egyrészt megállapították, hogy a régi – időközben módosított – tanterv nem vette kellően figyelembe az evangélikusok pénzügyi lehetőségeit, másrészt a hibák kiküszöbölésére elképzeléseiket egy új tantervben fogalmazták meg.³⁷

Az új tanterv alapján a líceumi képzést 6, illetve 5 évben állapították meg, ami 2 év bölcséleti és természettudományos tárgyú stúdiumok látogatását, majd azt követően további két-két év jogi és teológiai képzést jelentett. A tanrend igyekezetét a hatékonyság és megvalósíthatóság elérésére jól mutatja, hogy egyrészt a másodévi jog előadására a líceumok nem köteleztettek, másrészt viszont az első évben előadott tárgyakat a teológiai pályára készülőknek is kötelezővé tették. A reáltudományokra nagyobb hangsúlyt helyező tervezet, a líceumok kétéves filozófiai tanfolyamát a gimnáziumhoz kapcsolta. Ezzel lényegében megalkotva a nyolcosztályos gimnáziumok első változatát.³⁸

Miután a zayugróczy tantervről kikérték a szuperintendenciák és esperességek véleményét, 1842-ben az egyetemes gyűlés kötelezőnek mondta ki a következő hét évsorán. Két líceumunk esetében az új rendszert kétéves jogi tanfolyammal a soproni líceum 1843-ban vezette be, míg Pozsony esetében az csupán az oktatott tantárgyak felosztásában hozott némi változást. Utóbbi iskola szerkezetét tekintve megmaradt az 1840-es tervezete alapján, az 1838-as, a Schedius-féle tantervire tett észrevételeiket pedig a zayugróczy tárgyalások alkalmával is figyelembe vették.³⁹

³⁵ SZELÉNYI, *Története...*, i. m., 124–125.

³⁶ MARKUSOVSKY, i. m., 427.

³⁷ SZELÉNYI, *Története...*, i. m., 129–130.

³⁸ HORVÁTH, i. m., 305.

³⁹ MARKUSOVSKY, i. m., 437.

Számos pozitív irányú rendelkezése ellenére a rendszer nem jelentett kielégítő megoldást a korábbi problémákra, de az azokat orvosolni akaró 1845-ben, majd 1847-ben megismételt tárgyalások eredményei a következő évek zűrzavaros időszakában már nem valósulhattak meg. A szabadságharcot követően pedig új kezdekbe került az evangélikus iskolák problémáinak rendezése, mely végül a régi működési keretek gyökeres megváltozásához, a líceumi tanfolyamok esetében azok felszámolásához vezetett.

Az intézmények líceumi diáksága

Két iskolánk líceumi tanfolyamai szerkezeti változásának áttekintését követően vizsgáljuk meg, milyen adatokhoz és ennek megfelelő következtetésekhez juthatunk az elkészült hallgatói adatbázisok vizsgálatával. A forrásfeldolgozás nyomán időszakunkban – 1806 és 1849 között – mintegy 1481 soproni és 3562 pozsonyi lícistáról rendelkezünk információval. Korábban számos tanulmány foglalkozott az egyes intézmények diákságának vizsgálatával, azonban ezekben többnyire csak mintavétellel elemezték egy-egy líceum vagy az adott gimnázium diákságát. Az alábbiakban ezek helyett a korszakra vonatkozóan rendelkezésre álló adatok bemutatására és lehetőségekhez mérten azok alapszintű elemzésére szorítkozom.

Diáklétszámok (lásd 1-es melléklet)

Tanulmányom mellékletében grafikonon ábrázoltam, hogy 1806 és 1849 között pontosan hány diák iratkozott be az evangélikusok soproni és pozsonyi iskoláinak líceumi osztályaiba. Természetesen a feldolgozó munka során talákoztunk hiányokkal – amelyek pótlása további kutatások tárgya lesz –, de ennek ellenére úgy vélem, az ábra így is jól reprezentálja a két intézmény egymáshoz viszonyított helyét az evangélikus oktatási hálózaton belül. Fontos megemlékeznünk az egyes létszámok bemutatása mellett az iskolák fenntartóiról. Míg Sopron iskolája egészen egy 1851-ben a dunántúli egyházkerülettel megkötött egyezségig a soproni konvent kizárólagos felügyelete alá tartozott,⁴⁰ addig ez a pozsonyi esetben egy ennél összetettebb formát öltött. Bár a patrónusi jogot ennek esetében is – a soproninál létszámában nagyobb – helyi evangélikus közösség, a pozsonyi egyházközség gyakorolta, azonban tanügyi tekintetben mindinkább az egyetemes gyűlés fennhatósága alá tartozott.⁴¹ Ez a hangsúlyeltolódás is hozzájárult ahhoz, hogy az egyetemes gyűlés mellett az előkelő támogatók, adományozók által – a sopronihoz képest – nagyobb anyagi támogatást élvező iskola idővel az egyik legfőbb evangélikus oktatási intézménnyé vált. A rendezettebb viszonyok és jobb anyagi lehe-

⁴⁰ NÉMET Sámuel, *A soproni evangélikus liceum történetének egy százada 1681–1781*, Sopron, 2007, 15.

⁴¹ MARKUSOVSKY, i. m., 488.

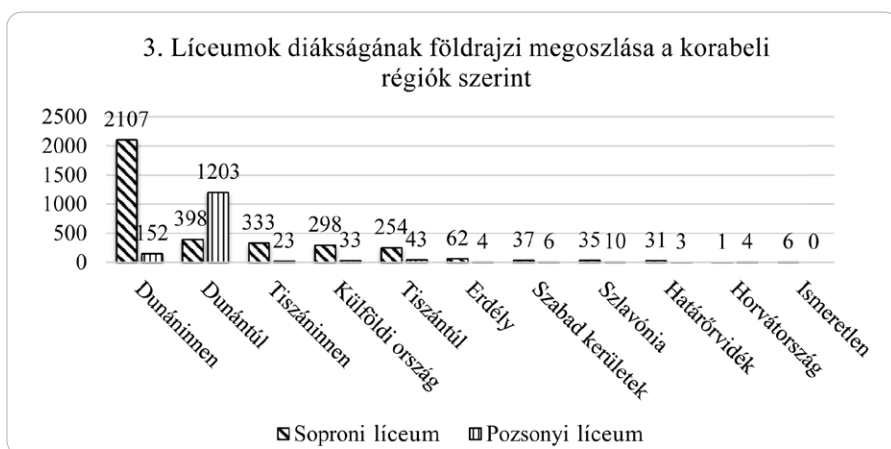
tőiségek hatása is minden bizonnyal közrejátszott abban, hogy a többi evangélikus intézményhez képest nagyobb hallgatói létszámokkal találkozhatunk. Bár táblázatunkat az 1807-es év hiányzó adatai miatt nem mondhatjuk teljesnek, azt leszámítva igencsak pontos adatok állnak rendelkezésünkre. A táblázat 3562 diák időbeli megoszlását mutatja. 1811-ben, mikortól is az intézmény a Schedius-féle tantervnek megfelelő líceumi tanfolyammal rendelkezett, az oda beiratkozott diákok száma 50 fő volt. A számuk 1815-ben elérte a 92 főt, ami után egészen 1834-ig nem volt jelentősebb emelkedés. Kisebb-nagyobb visszaesések jellemzik az iskola ezen időszakát, amelyből különösen három évben szignifikáns a csökkenés. 1816, 1824 és 1831 számai nagyobb arányú, de csak időleges visszaesést jeleznek. Táblázatunk alapján az intézmény a korábbi évek átlagához viszonyítva népszerűségének csúcsán két rövid ideig tartó időszakban volt. Az első csúcs 1838 és 1841 közé esett, átlagosan évi 124 beiratkozával, míg a második még rövidebb ideig tartott, 1846 és 1847 között. Utóbbi két év kiemelkedő, de csökkenő tendenciát mutató értékeit 1848 eseményei törték meg.

Sopron esetében a mintegy 1467 lícista megoszlása jóval egyenletesebb képet mutat. A diáklétszámok alapján mintegy fele akkora intézményt nem jellemzik kiugró értékek, jelentős visszaesések. 1809 után gyorsan, majd 1818-tól egyenletesen emelkedő létszámai századunk végére sem értek el szembeötlően magas értékeket.

Összehasonlításunk az intézmények mind eseménytörténeti, mind pedig oktatási-szerkezeti szempontokat tekintve már egy békés, kevés változással járó időszakra esik. Ennek fényében pedig kijelenthetjük, hogy két jelentős evangélikus iskolánk közül Pozsony – már csak létszámainak tekintetében is – jelentősebb szerepet tölthetett be az egész korszakban.

A líceumok diáksága nagyobb térségek szerint

A diákság nagyobb régiók szerinti vizsgálata szintén alátámasztani látszik a pozsonyi iskola korszakos jelentőségét. Vonzáskörzete jóval kiterjedtebb volt. Mint alább látható, a szűkebb értelemben vett Magyar Királyság területén túl – kisebb létszámban – látogatták diákok az intézményt Erdély, Szlavónia és Horvátország területéről is. Az eltérések és azonosságok egyaránt magyarázhatók az intézmények eltérő földrajzi helyzetével, iskoláik befogadóképességének nagyságával és állapotbeli különbségeikkel egyaránt. Szinte természetes, hogy mind a két líceum legnagyobb arányban tágabb értelemben vett saját régiójából nyerte diákságát. Sopron esetében ez az állítás kiváltképpen igaz, hiszen a hallgatói összlétszám tekintetében a Dunántúlon kívül (81,23%) csak a Dunáninneni térségből (10,26%) érkeztek jelentősebb számban diákok az intézménybe.

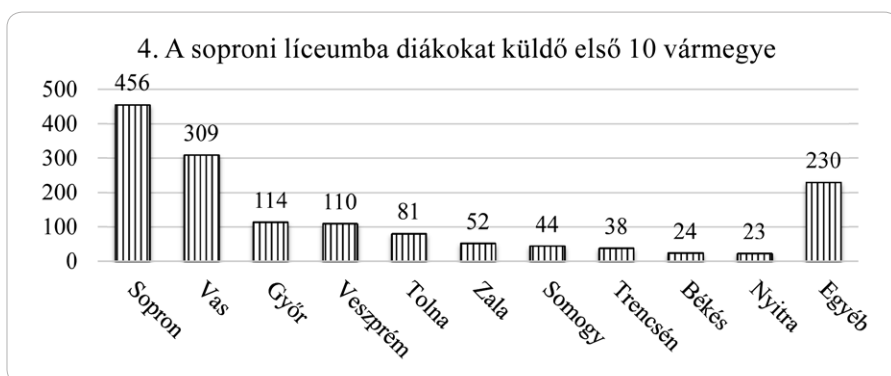

Ezek összaránya 91,47százalék. A többi régió esetében szinte csak jelképesnek mondható létszámokkal találkozunk. Azok közül is csak három ért el egy százalékot meghaladó értéket. Ezek a Magyar Királyság területéről a tizsántúli (2,90%) és tizsáninenni (1,55%) régiók, valamint az egy kategóriaként összegzett ún. külföldi országok összesített kategóriája (2,23%). Utóbbi esetében, természetesen kategorizálásunk fiktív, gyűjtő jellegű, azt tovább bontva további öt, egy százalékot sem meghaladó idegen tartományt találunk.

Pozsony esetében – Sopronhoz képest – kevésbé koncentráldódik a diákság aránya egy-egy nagyobb régióhoz. Ugyan a dunáninenni régió (59,15%), tehát az iskolának a korabeli közigazgatási beosztás szerint helyet adó térségnek a száma domináns, de az azt követő négy régió arányai a másikkal összevetve valamivel egyenletesebb képet mutatnak. Jól látható, hogy a Dunántúl (11,17%), Tizsáninnen (9,35%) mellett a pozsonyi iskolát városának korabeli szerepe és kedvező földrajzi elhelyezkedése a közelebbi „külföldi”, elsősorban birodalmi tartományok (8,37%) és a távolabb eső régiók, így a Tizsántúl (7,13%) esetében is ismertté és látogatottá tették. Utóbbi négy régió vizsgált korszakunkban az iskola diákságának további 36%-át jelentette. A további fennmaradó mintegy 4,83% a királyság déli területei – így Szlavónia, Határörvidék és Horvátország – valamint a Szabad kerületek és Erdély között oszlik meg.

Különbségek a vármegyék szintjén

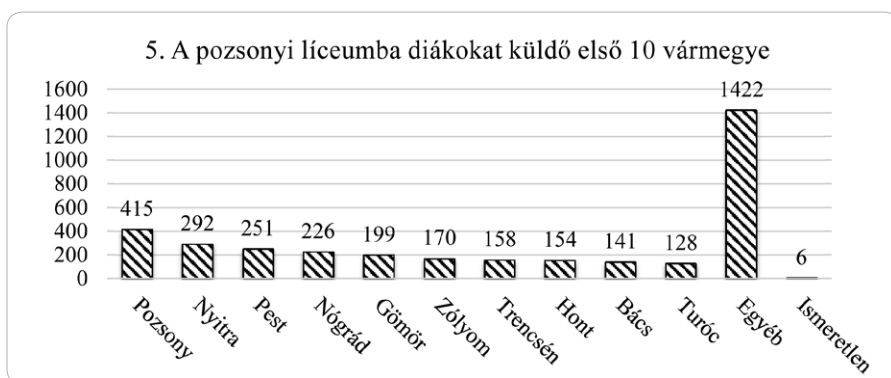
A nagyobb régiókon és tartományokon túl érdemes röviden összevetnünk a diákság vármegyék szerinti megoszlását is. Ezek esetében az intézmények vonzáskörzetének határai az előbbieknél is részletesebben rajzolódnak ki. A könnyebb áttekinthetőség érdekében 2 külön táblázaton ábrázoltam két intézményünk adatait az első 10 legtöbb diákot küldő vármegye szerint.

A soproni líceum esetében Sopron és Vas vármegye magas értékeivel együtt az első 10 megye adta korszakunk diákságának több mint 84,74%-át. Az iskola vonzáskörzetének alakulása jellegzetes. Térképen haladva Sopron vármegyét (30,79%) előbb a vele határos három vármegye (Vas 20,86%, Győr 7,7% és Veszprém 7,43%) követi, majd a távolabb eső, de még mindig a Dunántúlhoz tartozó Tolna 5,47%, Zala 3,51% és Somogy 2,97% következik. Ez után az eddigi irány értéke megtörik, és az ezeket követők már kevésbé fednek le egy-egy nagyobb régiót. Ezek esetében már sokkal inkább evangélikus gyülekezeteik létszáma, semmint földrajzi elhelyezkedésük lényeges. Ezzel is magyarázhatóan következik a sorban az iskolától nagyobb távolságra lévő – a dunáninneni régióhoz tartozó – Trencsén 2,57% és a még messzebb lévő – Tiszántúlhoz kapcsolódó – Békés vármegye 1,62%, mely sort visszatérve a dunáninneni térséghez Nyitra vármegye 1,55%-kal zár. Sopron esetében jól megmutatkozik, hogy a tőle északkeletre elhelyezkedő Pozsonnyal – legalábbis líceumi osztályaik tekintetében – jól elhatárolható vonzáskörzettel bírt.

Sopronhoz mérten a pozsonyi evangélikusok iskolájánál már kevésbé hangsúlyos a regionális jelleg. Esetében a Pozsonyt (11,02%) követő kilenc megye csupán a diákság 60,11%-át képviseli. A térképen haladva – akárcsak Sopron esetében – táblázatunk második helyén egy, az iskolának helyet adó megyével szomszédos vármegyét, Nyitrát (8,2%) találjuk. Vele azonban le is zárul a közvetlenül határos vármegyék sora. Pestet követően a vonzáskörzet csökkenő számai kisebb kanyarokkal ugyan – Bács kivételével –, ismét Pozsony irányába haladnak. A sorban Nógrád (6,43%), Gömör (5,59%), Zólyom (4,77%), majd Trencsén (4,44%) és Hont (4,32%) vármegyei Báccsal és Turóccal (3,59%) alkotják az első 10 vármegyét.

Az eddig leírtakból következtetésként levonhatjuk, hogy mindkét iskola esetében az első 10 legtöbb diákot küldő megye alátámasztja azok tágabb értelemben vett regionális jelentőségét. Ezek közül arányaikhoz mérten az egyedüli közös pontot Trencsén jelentette, amelyből az egyes iskolák össz-diáksága szempontjából megközelítőleg hasonló arányban érkeztek diákok mind a két iskolába. A két líceum esetében ezeken túl fontos eltérés a fennmaradó százalékokban rejlik. Míg Sopron esetében az első 10 vár-

megyét követően a többi között a maradék 15,53 százalék oszlik meg, addig ez Pozsony esetében lényegesen több. Ennek esetében bár Turóc 3,59%-os arányával került a 10. helyre, a fennmaradó alig kevesebb, mint 40%-nak ennél kisebb értékkel bíró régiók között kellett megoszlania. Úgy gondolom, ez az érték szépen hangsúlyozza, hogy míg Sopron esetében szinte kizárólag csak regionális hangsúlyról beszélhetünk, addig Pozsony esetében egy ténylegesen több elemből álló vonzáskörzetet feltételezhetünk.

A királyság határain túlról érkezett diákok

A pozsonyi líceum esetében a diákok körében szembetűnően magas volt a külföldi, értsd, nem a Magyar Királyság területéről érkezett diákok száma. Ezek persze döntően a Habsburg Birodalom tartományaiból érkeztek, és csak igen csekély volt a valóban idegen országokból, térségekből érkezettek száma.

Tartományok	Létszámok	%-os összeg
Bohemia	103	34,56%
Moravia	96	32,21%
Silesia	48	16,11%
Austria Inferior	24	8,05%
Galicia	13	4,36%
Egyéb	14	4,70%
	298	100%,00

6. ábra. Külföldi diákok megoszlása tartományok szerint

A 298 diák közül mindössze hat ilyenrel találkozhatunk a forrásokban. Ezek közül három diáknál porosz, egy esetében bolgár, míg másik kettőnél szerb területek voltak feltüntetve mint tágabb értelemben vett származási hely. Kiemelendő, hogy mennyire

magas a birodalom északi területeiről – elsősorban a cseh és morva tartományokból – érkezett diákok száma. A kezdeti időszakban csak alig voltak jelen a líceumi tanfolyamokon. 1800 és 1819 között mindössze 22 tanulóról van adat. Csak az 1820-as évektől kezd emelkedni a számuk. Többségük izraelita (39,7%) vagy evangélikus (36,78%), de voltak köztük reformátusok (23,62%) is kisebb számban. Az evangélikusok közül többen 4-5 évet is eltöltöttek a líceumi évfolyamokban, elvégezve annak jogi megalapozású teológiai képzését.

Vallás	Létszámok	%
Evangélikus	159	53,36%
Izraelita	85	28,52%
Református	51	17,11%
Görögkeleti	3	1,01%
	298	100,00%

7. ábra. Külföldi diákok felekezeti tagozódása

Az adataink alátámasztják, hogy mint oktatási intézmény a pozsonyi líceum nem csupán a királyság, de a cseh és morva tartományokban élő szláv és német népesség számára is vonzó képzési központot jelentett. Ebből a két tartományból a „külföldi” diákok több mint 66%-a érkezett. További 16 százalékot a Sziléziából érkezettek jelentettek, akik közül legtöbben a birodalom birtokában megmaradt területekről jöttek. Ha megvizsgáljuk, ennek a 298 diáknak levéltári forrásokban fennmaradt adatait, úgy azt látjuk, hogy felekezeti megoszlásuk szempontjából az evangélikusok abszolút többséget képviselnek. A feltehetően szláv vagy német családokból származó diákok apáinak megjelölt foglalkozása a legváltozatosabb képet mutatja. Esetükben lelkészek, iparosok, gazdálkodók és kisebb számban tanítók, kereskedők latin elnevezéseivel találkozhatunk.

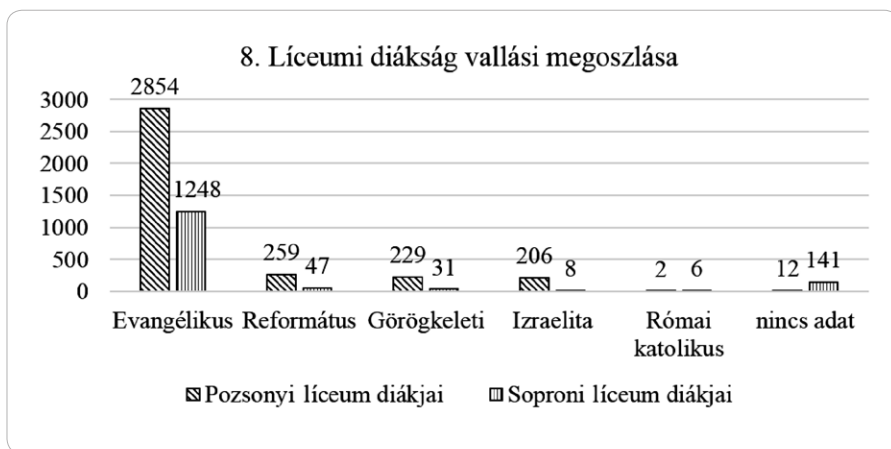
Táblázatunk második helyén a zsidó családok fiai állnak. Szinte kizárólag a morva és cseh tartományokból érkeztek. Az iskola jellegéből adódóan a többség (63,22%) a líceum kétéves bölcsészeti osztályait látogatta. A fennmaradó 34,48% pedig csak egy évet vagy kevesebbet járt azokba. Mindössze két izraelita hallgatóról tudjuk, hogy a líceum jogakadémiai tanulmányokra felkészítő egyéves jogi kurzusán is folytatott tanulmányokat. A zsidó diákok családja – szinte kivétel nélkül – mind kereskedelmi tevékenységet folytatott, az olyan értelmiségi pályák megjelölése, mint orvos, sebész, oktató vagy rabbi, csak jelképes számban fordul elő a forrásokban.

A soproni iskola esetében nem találkozunk számottevő arányban külföldi diákokkal a felső osztályok hallgatói között, annak ellenére sem, hogy – legalábbis a város 1830-as években bekövetkezett kereskedelmi hanyatlásáig – Sopron regionális és országos szempontból is jelentős piacait, Bécs és az osztrák tartományok mellett, a cseh és morva területek kereskedői is gyakorta látogatták.⁴²

⁴² NÉMETH, i. m., 33–34.

Vallási megoszlás

Az eddigi következtetéseink alátámasztását láthatjuk a vallási megoszláson is. Eszerint vizsgálva az iskolák diákságát megállapíthatjuk azt, hogy a soproni líceum szűkebb régiójának iskolájaként, elsősorban az evangélikus felekezethez tartozók körében volt keresztet. A már bemutatott földrajzi különbségeken túl, ezt az állítást a nem evangélikus hallgatók elenyésző száma (6,32%) erősíti meg. Megjegyzendő, hogy előbbiek száma a pozsonyi iskola esetében is csupán 15,64 százalékot tett ki.

Szükségtelen kitérnünk táblázatunk értékeinek alaposabb elemzésére. Az izraelita diákok kérdését már említettem. A többiek esetében pedig elegendő csak utalnunk arra a korabeli tendenciára, miszerint az evangélikusokat követően eltérő létszámban, de hasonló sorrendben látogatták az intézményt a református, a görögkeleti, valamint zsidó felekezethez tartozó diákok. Ha ezeknek a diákoknak halmazát röviden akarnánk jellemezni további adataik alapján, úgy azt mondhatnánk – kiváltképpen Pozsony esetében –, hogy az intézményben, ha nem is jelentős létszámban, de ott voltak a déli területek görögkeleti, jobbára kereskedelemmel vagy iparral foglalkozó családjainak gyermekei, éppen úgy, mint a királyság legkülönbözőbb pontjairól (Nyitra, Pest, de még cseh területekről is) érkezett, többnyire kereskedelemről élő izraelita szülők fiai.

Erdélyi diákok

Tanulmányom zárásaként röviden szeretnék kitérni a számomra a külföldi diákokhoz hasonlóan fontos erdélyi diákok jelenlétének kérdésére. Mint az alábbi táblázatunkon jól látszik – Erdély hasonló evangélikus intézményeit nem számítva – a Magyar Királyság

területén – jelen ismereteink szerint – egyedül a pozsonyi líceum képviselt vonzó képzési helyet nagyobb számban az erdélyi, jobbára lutheránus diákság számára. A létszámok megállapításánál a Partium területéről származó diákokat is az erdélyiekhez számoltam.

	1700–1749	1750–1799	1800–1849	Iskolánként
Pozsonyi líceum	6	117	70	193
Eperjesi kollégium		30	10	40
Soproni líceum		1	3	4
Késmárki líceum		7	1	8
Erdélyiek összesen	6	155	84	245

9. ábra. Erdélyi diákok a Magyar Királyság főbb evangélikus intézményeiben
1700–1849 között

Úgy gondolom, a számok beszédeseek. Egyrésztől szimbolizálják az egyes intézmények korabeli hírnevét és jelentőségét, másrésztől azok korszakonkénti változását az erdélyi diákok körében. Mint látható, erdélyiek nagyobb számban csak két intézményt, az eperjesi kollégiumot és a pozsonyi líceumot látogatták. Érdekes, hogy – talán éppen a felekezeti megosztottság enyhülésével – a 18. század első feléhez képest jelentősen visszaesett az erdélyi diákok száma, mind az eperjesi, mind a pozsonyi iskola esetében.

A 19. század első felére eső mintegy 70 diákból 1806 utánra számuk 62 esik. Róluk az alábbi adatokat ismerjük: egy református diákot leszámítva a diákok az evangélikus felekezethez tartoztak. Szüleik foglalkozására nézve többségük lelkész –, kisebb számban gazdálkodó és iparos családokból jött. Bár csak kevesekről maradt fenn társadalmi állásukra vonatkozóan adat – 62 főből mindössze 21 főről –, azonban ezeket egybevetve a szülők foglalkozásával, nagyjából a többire alkalmazható reprezentatív arányt képviselnek. Szám szerint: polgárok 16 fő, nemesek négy fő, míg csupán 1 nemtelen. Földrajzi megoszlásuk kapcsán adataim jóval pontosabbak. Csak kettőnél nincs feltüntetve más adat a *Transylvanus* megjelölés mellett, míg a többiek esetében a származási hely legalább nagyobb közigazgatási egység szintjéig azonosítható. Ezek alapján a diákság zöme (87,1%) a szász nemzet lakta területekről érkezett, míg kisebb részük (9,68%) a magyarok lakta területekről. Települések szintjén lényegesen kevesebbet tudunk már a diákokról. Csak 49 esetében ismerjük a pontosan azonosítható településnevet. A fennmaradóknál azonban számtalan kisebb-nagyobb település megnevezésével találkozhatunk. Közülük azonban 4%-ot meghaladó arányszámuk miatt csak kettőt emelnék ki. Jelen ismereteink szerint Beszterce 30,65%-os és Brassó 22,58%-os értékével volt a legtöbb erdélyi diák szülőhelye, akik bizony hosszú utat vállalva elsősorban teológiai tanulmányokat folytattak a pozsonyi líceumban.

Összefoglalás

Tanulmányom célja az volt, hogy az ismertetett két intézményen keresztül bemutassam mennyire változatos úton és eredménnyel alakultak ki az egyes evangélikus iskolák „modern” felsőfokú tanfolyamai. Láthattuk, hogy akárcsak a református kollégiumok, úgy az evangélikus iskolák is megőrizték sajátos jellegüket azt követően is, hogy megjelentek az első egységesítés irányába mutató próbálkozások. Ezek ellenére korszakunkban is megőrizték öröklött szokásaikat s az iskolák szerkezetét, és ennek köszönhetően azok szerepét sok esetben nem is egyházuk, hanem tanáraik tehetsége, rosszabb esetben becsvágya formálta. Láthattuk azt, hogy a pozsonyi líceum kisebb megrázkódtatásokkal fejlődött a sopronihoz képest, és jóval kevesebb szervezésbéli akadályba ütközött, noha ez nem jelenti azt, hogy végleges, az evangélikus iskolák problémáira megoldást kínáló terveket tudott volna biztosítani. Ennek ellenére, kétséget kizáróan rendelkezett egyfajta iránymutató jelleggel még a 19. század folyamán is.

Ami végkövetkeztetésként kiemelendő, hogy mindezen bemutatott fejlődés- és létszámbeli különbségek ellenére az egyes betöltött szerepkörök és az intézmények nagysága sosem jelentette minden téren a kisebbek másodlagosságát. Egyéni arculatuk inspirálólag hatott diákságukra, elég csak a Soproni Magyar Társaság úttörő szerepére gondolnunk, vagy utalnunk arra, hogy ezek között az intézmények között nem egy esetben jelentős átjárás volt a kiemelkedő tanárok meghívása révén.

Hallgatói összlétszámok változása Pozsony és Soproni líceumi osztályaiban

